

ПОСЕСИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДІ ЧЕСЬКИХ
АНТРОПОНІМНИХ ФОРМУЛ XIV–XVIII СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.162.3'373.23

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).369–375

Петрица Н. Посесивний компонент у складі чеських антропонімих формул XIV–XVIII століть; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано продуктивність, словотворчі та морфологічні особливості посесивів у складі чеських антропонімих формул допрізвищевго періоду. У чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні чи відтопоніми. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними.

Еволюція чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: від аналітичних до синтетичних патронімів. Описова посесивна назва реалізована у вигляді ад'єктивного патроніма, андроніма, назви за іншим родичем, назви за іншою особою (часто підданого за його паном). Синтетично виражений посесив у чеських дволексемних іменуваннях XV–XVIII ст. реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного. Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov*, рідше *-ý, -in*, субстантивний варіант суфіксів *-ic, -ec, -ovic*. До XIV ст. продуктивністю вирізнявся патронімічний формант *-ovic*, згодом *-ův*. Часто чеські пам'ятки фіксують і десуфіксовані патроніми, коли у функції допрізвищевго назви вжито ім'я батька без присвійних формантів.

З огляду на те, що чехи рано відмовилися від патронімічних формантів, використовуючи десуфіксовані патроніми, функцію посесивів виконували також деминутивні суфікси *-ek, -ec, -ik*, приєднані до особового імені батька. Сімейна пов'язаність осіб у представників шляхти виражалася не словотворчими формантами, а на лексичному рівні, до прикладу, відтопонімих означенням, котре вказувало одночасно і на рід, вихідцем з якого був денотат, і на місце, де цей рід проживав. Це була опосередкована вказівка. Крім того, чеська шляхта досить рано почала використовувати індивідуальне прізвище якогось предка у ролі допрізвищевго родинного означення.

Ключові слова: антропонімічна система, антропонімна формула, посесивний компонент, патронім, андронім, посесивний формант, десуфіксований патронім, деминутивний суфікс.

Постановка проблеми. Посесивні іменування – один із найдавніших способів ідентифікації людності. Вони присутні в антропонімії всіх слов'янських мов. Не є винятком у цьому сенсі й чехи. Уже найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують багатолексемні антропоніми, що містили посесивні назви. У силу екстралінгвальних факторів присвійні іменування в чехів, як і в решті західних слов'ян, не відзначалися такою частотністю використання, як це бачимо у східно- чи південнослов'янських мовах. Однак це не означає, що чехи не мали потреби у вираженні сімейної належності та родинних зв'язків. Сьогодні посилені інтерес ономастики до вивчення еволюційного процесу мотивів та форм найменування осіб за родинною належністю у слов'ян. Пропонована стаття покликана дослідити специфіку побутування, план змісту та план вираження, динаміку поширення чеських посесивних назв у складі антропонімих формул допрізвищевго періоду.

Аналіз досліджень. Початок наукового вивчення власних імен у Чехії сягає епохи національного Відродження (кінець XVIII–XIX ст.) й тісно пов'язаний з іменем Йозефа Добровського. Я. Свобода стверджував, що Й. Добровський був першим ученим у чеському мовознавстві, який усвідомлював вартість власних назв не лише як матеріалу історичного, але і мовного, який визнавав необхідність їх системного та наукового дослідження. На думку

Я. Свободи, ономастичну працю Й. Добровського необхідно кваліфікувати як першу спробу систематизації власних особових назв та першу спробу пояснення загальних закономірностей функціонування власних назв [Svoboda 1953, с. 181].

На початку XX ст. інтерес до вивчення власних особових назв істотно зростає. Значним внеском у дослідження старочеської антропонімії стала колективна праця чеських мовознавців В. Давідека, К. Доскочіла та Я. Свободи «Česká jména osobní a rodová» (1941) [Davidek 1941].

Дослідження чеської історичної антропонімії набувають системності лише в другій половині XX ст. У 1962 р. виходить друком монографія Й. Бенеша «O českých příjmeních», що стала першою ґрунтовною науковою розвідкою, котра містила значний обсяг сучасних та давніх антропонімів [Beneš 1962]. Значним внеском у дослідження чеської історичної антропонімії стала праця Ф. Цуржіна «Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích», у якій автор простежив історичний розвиток власних назв на позначення сім'ї та родинної належності [Cuřín 1964].

У 1964 році вийшла друком фундаментальна праця з чеської історичної антропонімії «Staročeská osobní jména a naše příjmení» Я. Свободи [Svoboda 1964]. Учений описав та проаналізував старочеські антропоніми в контексті їх спільнослов'янського походження. У центрі уваги дослідника особливос-

ті словотвірної структури давніх слов'янських автохтонних імен (комполітів, відкомполітних дериватів та відапелативних імен).

Значний внесок у вивчення старочеських власних особових назв зробила Я. Плєскалова. Її фундаментальні праці «Tvoření nejstarších českých osobních jmen» (1998) та «Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010» (2011) збагатили чеську історичну антропоніміку детальним словотвірним аналізом найдавніших чеських імен допрізвищевго періоду та продемонстрували розвиток чеської антропонімії упродовж більш ніж тисячі років. У дослідженні чеської та слов'янської історичної антропонімії, зокрема посесивних назв, цінним теоретичним та фактичним зіставним матеріалом слугують фундаментальні праці вітчизняних ономастів М. Худаша, М. Демчук, Р. Керсти, П. Чучки, І. Железняк, В. Шульгача, О. Карпенко, С. Пахомової. Чеська антропоніміка має значні здобутки у вивченні окремих класів та категорій власних особових назв. Однак специфіка функціонування посесивних назв у складі чеських антропонімних формул у діяхронії не була предметом спеціальних наукових розвідок.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є доповнити наявні відомості щодо становлення та закономірності розвитку посесивних назв як складових чеських антропонімних формул допрізвищевго періоду. Завданням розвідки бачимо також необхідність описати арсенал посесивних формантів, визначити їх продуктивність, простежити динаміку поширення посесивних назв у складі чеських АФ.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий і його базові прийоми систематизації та інтерпретації мовних одиниць: внутрішньої – для встановлення синтагматичних та парадигматичних відношень між антропонімними одиницями і зовнішньої – культурно-історичної. У процесі систематизації та класифікації антропонімного матеріалу застосовуються також елементи статистичного методу, що дозволяють визначити продуктивність словотворчих формантів, динаміку поширення посесивних назв як складових АФ упродовж кількох століть.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують присвійні назви у складі багатолексемних власних особових назв. Зазвичай це – дволексемні, рідше трилексемні антропоніми, стрижневим компонентом яких було особове ім'я, що перебувало, як правило, у препозиції до додаткової уточнюючої назви.

І. Посесивні назви у складі антропонімних формул. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали доміантні позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімних формул *особове ім'я + посесивний компонент*. У пам'ятках XIII–XVII ст. посесивний компонент у складі дволексемних формул становив

незначний відсоток і засвідчив малопродуктивність формули *особове ім'я + присвійний компонент* на старочеському мовному ґрунті. Я. Свобода стверджує, що чехи досить рано відмовились від цього типу допрізвищевих назв [Svoboda 1964, s. 184]. Це пояснюється впливом екстралінгвальних факторів, серед яких найвагомим є раннє закріплення в чехів права приватної власності. У таких умовах ідентифікація особи була ефективнішою саме за індивідуальною ознакою, ніж за родовою.

Присвійні назви у простих антропонімоформах могли мати аналітичне та синтетичне вираження, при цьому перший тип займав доміантні позиції.

І. Описова посесивна назва у дволексемних іменуваннях реалізована у вигляді:

а) ад'єктивного патроніма: *Šimon, Mikulašův syn* (1512 Ач-19, 148), *Johanka, dcera Petržilková* (1533 Ач-26, 70), *Jiřík, Martinův syn* (1512 Ач-19, 159), *Jiříkem, synem Nejedlého* (1541 Ач-26, 99), *Jiřika, Vaňkového syna* (1512 Ач-19, 110), *Jan, Maštalkuov syn* (1512 Ач-19, 129), *Jana Votepková syna* (1512 Ач-19, 142), *Jan Šoldikový syn* (1512 Ач-19, 119), *Žakovu synu Janu* (1512 Ач-19, 127), *Pešikuov syn, pán Václav* (1512 Ач-19, 80), *Havel, Svachuov syn* (1512 Ач-19, 78), *Křtienovi, Havlou syna* (1512 Ач-19, 173), *Petr Vojkuov syn* (1506 BL, 85), *Jan Kolduov syn* (1527 Ач-26, 19), *Václava Váchkova syna* (1512 Ач-19, 94).

Часто посесивне іменування ускладнювалося додатковими компонентами, що однозначніше визначали батька іменованої особи: *Dorota, dcera Jana Třebičského* (1533 Ач-26, 69), *Macha, syna Duchkova z Tuklat* (1538 Ач-26, 92), *Johankou, dcerou Mikulaše Bochníka a Lidmily manželky jeho* (1525 Ач-26, 36), *Tomašem, synem Jana z Stríbrného domu* (1525 Ач-26, 36), *Ambrož, syn Augustina z Jilového* (1546 Ач-26, 136);

б) андроніма: *Markéty, manželky Červenkovy* (1543 Ач-26, 22), *Markéty Bartošovy manželky* (1511 Ач-19, 52), *p. Johanka, páně Žlebova manželka* (1512 Ач-19, 76), *Dorotu, manželku Vokounovu* (1523 Ач-26, 306), *Markéty, Jakubovy baby* (1535 Ач-26, 1535), *Dorota, manželka Viléma* (1524 Ач-26, 51), *Marketu manželku téhož Šimka* (1529 Ач-26, 61), *Kateřinu, kterou má Veličkaj* (1512 Ач-19, 90), *po panu Černínovi pani Johanka vdovou byla* (1512 Ач-19, 76); поширених андронімів: *Dorota, manželka někdy Martina Kožišníka* (1518 Ач-26, 50), *Anna, manželka Řehoře řezníka* (1511 Ач-26, 48), *Kateřina, sl. Jiřika z Bernarečku manželka* (1526 Ач-26, 107), *Elžku, manželku Matouška krajčieho* (1511 Ач-19, 20), *Anna, manželka někdy Prokopa Klokočky měšečníka* (1534 Ач-26, 41);

в) назви за іншим родичем: *Matuš sestřenec pana Prokopa z Dražic* (1488 BL, 77), *Mikuláš strýc Maříkóv* (1445 BL, 55), *Jiřík, strejc nebožtíka Jakuba mydláře* (1535 Ач-26, 71), *Kateřině, sestře Mikulašově z Medonos* (1512 Ач-19, 88), *p. Kateřině sestře Křištofa* (1511 Ач-19, 50), *Anna vdova, sestra Lekše mydláře* (1501 Ач-26, 149), *Janek, bratr Matejuov* (1484 Ач-26, 28), *Michalkowi sestřenci Beranowu* (1398 Ач-1, 141), *Jiřík, bratr Zelinkuov* (1512 Ач-19,

104), *p. Janovi, bratru Bohuslava Oujezdeckého* (1512 Ač-19, 88), *pana Jana, páně Burianova bratra* (1512 Ač-19, 94), *Václav bratr Fučikuov* (1512 Ač-19, 159), *Jirsa, Prasatkový zeř* (1512 Ač-19, 132), *Nedoruošřova zetě Popa* (1512 Ač-19, 94), *Jan, zeř Třebického* (1546 Ač-26, 102), *Kateřina, schovanice p. Doroty z Klokot* (1512 Ač-19, 79);

г) назви за іншою особою (часто підданого за його паном або ж за іменем друга чи подруги): *Ješek služebník Černinów* (1456 Ač-1, 187), *Jelito komorník Oldřicha z Rožmberka* (1390 UPN, 23), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179), *Dorota kucharka od Fabiana* (1512 Ač-19, 84), *Marek, člověk páně Slavatuov* (1527 Ač-26, 59), *Svatoň, páně Vithuo člověk* (1512 Ač-19, 127), *Lukeš a Kateřina, lidí pana Krystofa Skuhrovského* (1539 Ač-26, 93), *Jakub, služebník paní Elišky Jandové* (1512 Ač-19, 99), *Petr, služebník pánuov Třevačských* (1512 Ač-19, 76), *Anna vádova, podruhyňě u Křížka Slivaka na NmP* (1512 Ač-19, 92), *Jakoubek člověk Mikuláše z Vřešovic* (1512 Ač-19, 115), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Šimon, služebník páně Rachmberkuov* (1512 Ač-19, 147), *Káča, pana Bernarda kucharka* (1512 Ač-19, 147), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179).

У ролі посесивного компонента дволексемних іменувань одиничними є фіксації: а) описового андроніма: *Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka* (1398 Ač-1, 142), *Annu ženu Puoty, mladšieho syna sweho* (1396 Ač-2, 49); б) описового матроніма: *Johanni filio Byethie* (1381 BL, 12), *Jiřík syn panie Alžbety Kunwaldové* (1456 Ač-1, 181) *Jiřík syn panie Alžbety Kunwaldové* (1456 Ač-1, 181); в) гінеконіма: *Henšik, muž někdy Agnežčin* (1397 Ač-2, 357).

2. Синтетично виражений посесив у чеських антропонічних формулах реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного.

а) Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov, -in*, рідше *-ů*: *Hrochův Matouš* (1507 BL, 86), *Jan Šimonův* (1539 BL, 87), *s Pallem Dudikovým* (1517 Ač-22, 48), *Jan Zykšov* (1538 Ač-26, 90), *Vaněk Bohuškuov* (1512 Ač-19, 123), *Jan Vilětuov* (1512 Ač-19, 154), *Vaněk*

Bohuškuov (1512 Ač-19, 94), *Jan Baršouv* (1515 BL, 87), *Prušův Jaroš* (1510 BL, 79), *Jan Štěpanuov* (1537 Ač-26, 77), *Šimona Dandového* (1538 Ač-26, 86), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *mezi Martinem Mařenkú* (1511 Ač-19, 43), *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jana Bohušiného* (1511 Ač-19, 17).

б) Субстантивний варіант чоловічих іменувань утворювався з допомогою суфіксів *-ic, -ec, -ovic*: *Absolon Kowarzič* (1457 ChBD, 35), *Voldřich Malovec* (1512 Ač-19, 174), *Blažek Sýrovic* (1512 Ač-19, 156), *Jan Kunatovic* (1512 Ač-19, 163), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Jiříkem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22), *Vavřinec Martinovic* (1570 SMP-5, 117), *Pavel Simonovic* (1569 SMP-5, 117), *Arnosstowicz dominum Wencwslaum* (1420 ChLB, 24), *Janowicz Petrus et Purcardus* (1420 ChLB, 53).

Синтетичний варіант присвійної назви відзначався стабільним якісним складом антропонімиїних одиниць. Так, в основі чоловічих іменувань синтетичних посесивів лежать патроніми, а в основі жіночих іменувань — андроніми. Цим обидва морфологічні варіанти принципово відрізняються, адже основу аналітичних посесивів складали назви за будь-ким із родичів чи інших осіб. Крім того, вживання синтетичного іменування означало закріплення її за певною особою. А будь-яка описова назва, як правило, є епізодичною (а подекуди навіть одиничною) і продиктована мовним узусом.

Досліджений матеріал засвідчив, що розвиток чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: у переході від аналітичних до синтетичних патронімів. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали домінантні позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонічних формул *особове ім'я + посесивний компонент* (див. табл. 1.). Така динаміка є яскравим свідченням того, що синтаксично вільні сполучення слів поступово трансформуються у стійкі сполучення.

Таблиця 1. Динаміка поширення варіантів посесивного компонента (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.
аналітично виражений посесив	100	86,7	57,6	58	63	60	16	14
синтетично виражений посесив	-	13,3	42,4	42	37	40	84	86

Думку про те, що аналітичні посесиви хронологічно передують синтетичним посесивним іменуванням, уже висловлювали дослідники антропонімії інших слов'янських мов (З. Ковалик-Калета, С. Пахомова). При цьому вчені схиляються до думки, що перехід до синтетичних форм вираження присвійності супроводжувався морфологічними змінами патроніма, «який унаслідок субстантивациї

перетворився із антрополексеми, що була відповідно на запитання *чий син?*, у назву, що відповідала на запитання *хто?*» [Пахомова 2012, с. 85].

II. Еволюція плану вираження синтетичних патронімів.

Аналіз присвійних антропонімів демонструє, що протягом століть змінювався і план вираження синтетичних патронімів. Так, найперші фіксації

цих патронімів у чеських пам'ятках XII ст. засвідчили наявність присвійних суфіксів *-i*, *-ic*, *-ovic*, що постали з праслов'янського *-*itjo-*. У XIII ст. патронімічні засоби старочеської антропонімії поповнилися ще одним суфіксом *-ův* (оформленим, правда, графічними засобами латинської мови).

Основними типами словотворчих формантів, що в минулому слугували для означення родини та родинної належності, на думку чеського дослідника Ф. Цуржіна, є суфікси *-ovic*, *-ův*, рідше *-ěho*, *-ých*, *-ý* [Cuřín 1964, с. 61]. Учений переконаний, що функціонування певних присвійних формантів закріплене за конкретною епохою суспільного розвитку. Так, типи на *-ovic* вказували на належність до родини, тому задовольняли потреби родоплеменного ладу. А типи на *-ův* (форми однини) позначали віднесеність до особистості, до окремої людини, у зв'язку з чим були прийнятніші для суспільства, з розвиненим правом приватної власності [Cuřín 1964, с. 60–61]. Іменування людності за родинною належністю не були ефективним засобом ідентифікації людей у феодальному суспільстві, коли необхідно було детермінувати осіб, які не перебували в родинному зв'язку. Варто зазначити, що у XIII–XIV ст. чеське королівство зазнало вагомих структурних змін господарського та правового характеру, у результаті яких суспільство втрачало риси раннього середньовіччя і перетворювалося на суспільство «західного типу». Ці позамовні чинники мали вагомий вплив на згасання продуктивності моделі з *-ovic* у XIV ст. та подальше функціонування моделі на *-ův* [Cuřín 1964, с. 18–19].

Залучений до аналізу матеріал засвідчив, що синтетично виражені посесиви з присвійним суфіксом *-ův* ще у XIV ст. мали незначне кількісне представлення. У XV–XVI ст. присвійний формант *-ův* ще активно фіксується в описових конструкціях, тобто описові іменування з суфіксом *-ův* ще не були синтаксично стійкими. Синтетично виражені посесиви з цим формантом кількісно превалюють лише з XVI ст. Ф. Цуржін переконаний, що аналітичний тип посесивів – це проміжний тип, який трансформувався в синтетичні посесиви шляхом еліпсу слова *син* [Cuřín 1964, с. 50]. Вживання синтетичного іменування здебільшого означало закріплення його за певною особою чи родиною (таблиця 2).

Цікавим є той факт, що синтетично виражені посесиви з формантом *-ic*, *-ovic* у XV–XVI ст. функціонують здебільшого у формі застиглого генітива (не узгоджуються з відмінковою формою імені). Також у цей період зовсім відсутні описові посесиви з формантом *-ic*, *-ovic* (див. таблицю 2), що свідчить про згортання продуктивності таких формантів. Дослідники переконані, що залишки посесивів у формі застиглого генітива, як правило, вживалися як допрізвищева родинна назва, пор.: *Janka Mikovic* (1439 Ač-26, 17), *Jirikem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Barborou Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22). Й. Бенеш стверджує, що й нині на сході Чехії побутує незначний відсоток прізвищ, утворених від скам'янілого генітива [Beneš 1962, с. 39].

Таблиця 2. Присвійні форманти в аналітично та синтетично виражених посесивах

XV–XVI ст.	XV–XVI ст.,
Аналітично виражений посесив з формантом <i>-ův</i> : 55,8 %	Аналітично виражений посесив з формантами <i>-ic</i> , <i>-ovic</i>
<i>Heřman, syn páně Jaroslavów</i> (1456 Ač-1, 186), <i>Jakub Lukšow syn</i> (1469 BL, 70), <i>Janek, bratr Matejuov</i> (1484 Ač-26, 28), <i>Jira syn Jirův</i> (1432 Ač-26, 34), <i>Pešíkuov syn, pán Václav</i> (1512 Ač-19, 80), <i>Petr Vojkuov syn</i> (1506 BL, 85).	0 %
Синтетично виражені посесиви з формантом <i>-ův</i> : 44,2 %	Синтетично виражений посесив на <i>-ic</i> , <i>-ovic</i> : 100 %
<i>Hrochův Matouš</i> (1507 BL, 86), <i>Jan Baršouov</i> (1515 BL, 87), <i>Jan Šimonův</i> (1539 BL, 87), <i>Jan Štěpanouov</i> (1537 Ač-26, 77), <i>Prušův Jaroš</i> (1510 BL, 79), <i>Váněk Bohuškuov</i> (1512 Ač-19, 94), <i>Matěj Řihů ze vsí Děkanovic</i> (1626 Ač-22, 554), <i>Václav Musilů ze vsí Mnichovic</i> (1615 Ač-22, 348).	<i>Absolon Kowarzič</i> (1457 ChBD, 35), <i>Janka Mikovic</i> (1439 Ač-26, 17), <i>Barborou Batrákovic</i> (1541 Ač-26, 99), <i>Blažek Šýrovič</i> (1512 Ač-19, 156), <i>Jan Kunatovic</i> (1512 Ač-19, 163), <i>Jirikem Batrákovic</i> (1541 Ač-26, 99), <i>Pavel Šimonovic</i> (1569 SMP-5, 117), <i>Šimona Smolíkovic</i> (1543 Ač-26, 22), <i>Vávry Šimonovic</i> (1520 Ač-26, 128).

В. Бланар переконаний, що тенденція до вираження родинних зв'язків проявляється в зусиллях словотворчою формою прізвища відрізнити сімейно-пов'язаних осіб від решти людності. Певною мірою функції суфікса *-ův* у чехів рухались у напрямку «стосунок до батька – стосунок до родини» [Blanář 1967, с. 32]. Яскравим свідченням цього є також усичені та застигли форми генітива патронімічних іменувань з формантом *-ů*, які з'являються в пам'ятках уже від XV ст. та переважають у фіксаці-

ях XVII – поч. XVIII ст.: *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *Jirík Blažků* (1602 Ač-22, 351), *Matouš Tomašků* (1602 Ač-22, 350), *Václav Musilů ze vsí Mnichovic* (1615 Ač-22, 348), *Jirí Jirů* (sedlák) (1741 Ač-24, 240, 243), *Bohuslav Kubů* (rychtář) (1723 Ač-24, 148), *Jirík Tomášů* (rychtář) (1723 Ač-24, 149).

Сімейні зв'язки, на нашу думку, навіть попри непродуктивність патронімічних моделей іменування в чехів, могли виражатися також різними

демінативними суфіксами, як напр. *-ek*, *-ec*, *-aček*, *-ík*, *-ko*, приєднаних до особових імен. Залишками таких демінативів гіпотетично можна вважати другий компонент багатолексемних антропонімів: *Jiřík Pabianek* (1465 Ач-3, 363), *Matyáš Jeník* (1437 BL, 50), *Micka Witek* (1455 Ач-1, 168), *Beneš Mirek z Solopisk* (1512 Ач-19, 187), *Jan Benýdek z Veveří* (1594 Ач-22, 337), *Jan Ješko z Solopisk* (1512 Ач-19, 145), *Jan Kapřík z Lesoníc* (1512 Ач-19, 200), *Jan Kubík* (1528 Ач-26, 61), *Janem Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janovi Benýdkovi* (1594 Ач-22, 337), *Jiříkovi Šrámkovi v Tourovým* (1579 Ач-22, 264), *Kříž Benešek* (1539 BL, 87), *Martín Vokounek z Chocny* (1523 Ач-26, 306), *Martína Palečka (konšel)* (1629 Ач-22, 335), *Petr Tomek z Přemyšlení* (1538 Ач-26, 46), *Prokopa Tomka z Čejkov a z Sušice* (1512 Ач-26, 4), *Václav Bořek z Duchalík* (1505 Ач-22, 45), *Mikoláš Zemánek* (1551 Ач-22, 152), *Mikoláš Bielek* (1505 Ач-22, 45), *Petr Chmelík z Uven* (нынї Humny) (1512 Ач-19, 180).

В. Бланар стверджує, що словацький матеріал XVI–XVIII ст. також засвідчує функціонування демінативних суфіксів *-ek*, *-(i)ko*, *-(č)ík*, *-ák/-iák* та ін. у ролі словотворчих засобів на позначення родинної належності [Blanár 1967, с. 32]. У цьому контексті варто згадати, що тривалий час у слов'янському мовознавстві існувала думка, висловлена Ф. Міклошичем, про первісне демінативне значення патронімічних суфіксів (її підтримали також В. Ташицький, А. Селіщев). В. Ташицький згодом відмовився від цієї концепції, визнавши посесивне значення суфікса **-itio*. Подібні припущення висловлював і С. Роспанд, хоч і визнавав генетичну близькість демінативного та патронімічного значень давнього слов'янського суфікса **-itio* [Cuřín 1964, с. 9].

III. Морфологічна зміна патроніма.

Характерним явищем слов'янської історичної антропонімії дослідники називають морфологічну зміну патроніма [Пахомова 2012, с. 58–59]. Не стали винятком у цьому процесі й чехи. На думку Я. Свободи, безсуфіксні посесивні назви присутні в антропонімії системі чехів з XIV століття [Svoboda 1941, с. 25]. Дослідник відстоює тезу, що іноді вживання імені у ролі допрізвищевої назви слід кваліфікувати як імпліцитно виражений патронім [Svoboda 1964, s. 184]. На думку вченого, причиною цього є раннє згасання продуктивності присвійних суфіксів і утворення нового типу патронімічної допрізвищевої назви. Українська мовознавиця І. Фаріон говорить про т.зв. «патронімічні назви – непохідні власні імена», коли функцію присвійної назви в українських дволексемних антропонімах XVIII – початку XIX ст. виконувало особове ім'я напр. *Роман Василь*, *Михайло Степан* тощо [Фаріон 1999, с. 11]. Дослідниця вважає, що на українському антропонімічному ґрунті прізвищевими назвами цього типу «ставали зазвичай імена особливо знатних людей та предків, або ж коли по смерті батька син міг просто перейняти його хресне ім'я» [Фаріон 1999, с. 11]. Десуфіксацію патронімів у слов'ян С. Пахомова пов'язує з віковою зрілістю людини. На мовному рівні залежність від батька в молодому віці виражається в

тому, що ад'єктивно виявляється патронім у складі АФ людини служив відповіддю на запитання *чий син?* Коли син дорослішав і ставав самостійним, ад'єктивна форма патроніма змінювалася на субстантивну [Пахомова 2000, с. 59].

Подібні процеси спостерігаються в польській мові з XV ст. Й. Бубак переконаний, що «саме прізвисько батька, котре додавалося до імені сина, було, як виявляється, достатнім сигналом здійснення взаємної реляції син-батько» [Bubak 1986, с. 113]. Керуючись цією тезою, можемо припустити присутність патроніма в антропонімоформулах, що поєднували два імені однієї генези: *Mikulaše Romana* (1563 Ач-26, 201), *Janem Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janovi Benýdkovi* (1594 Ач-22, 337), *Janu Jandovi* (1547 Ач-26, 189), *Jiřika Jírku* (1538 Ач-26, 87), *Jiříkovi Volbramovi* (1594 Ач-22, 337), *Mikulaš Paul* (1514 BL, 86), *Mikulaše Romana* (1563 Ач-22, 201).

Важче визначити первісний онімний зміст іменування, коли поєднуються імена різної генези (наприклад християнське та слов'янське). Адаже з контексту писемних джерел часто неможливо встановити, коли йдеться про індивідуальне означення особи, яке вжито у функції другого компонента, а коли – про означення за батьком. Переконливим свідченням імпліцитно вираженого патроніма є випадки, коли одна особа записана дwoяко: *Pavel Špička* (1488 BL, 76) / *Pavel Špičkuov* (1490 BL, 77). На нашу думку, з XVI століття можна говорити про родинну назву, що утримувалась на синхронному рівні, пор.: *Beneš Hladký* (1598 Ач-22, 343), *Jan Hladký* (1598 Ач-22, 343), *Jírovi Hladkým* (1598 Ач-22, 343).

Сімейна пов'язаність у представників шляхти виражалася не словотворчими формантами, а опосередковано, на лексичному рівні, до прикладу, відтопонімним означенням, котре вказувало одночасно і на рід, вихідцем з якого був денотат, і на місце, де цей рід проживав. Це була опосередкована вказівка. Чеська шляхта досить рано почала використовувати індивідуальне прізвисько якогось предка у ролі допрізвищевого родинного означення (деякі відомі роди з XIV століття – *Berkové*, *Kolowratové*, *Zajícové*): *Wanco Berka de Dubee* (1406 PDZ-2, 23), *Zdenkovi Berkovi z Dubé na Rychnburce* (1564 Ач-22, 213), *pan Aleš Berka* (1600 BL, 93), *panu Bohuslavovi staršímu Berkovi z Dubé* (1612 BL, 96), *Bohuslav Berka z Dubé z Lipého* (1600 BL, 91), *pan Jan Jetřich Berka z Dubé a z Lipého* (1630 Ач-23, 103); *dom. Fridericum Kolowrat de Libstain* (1457 CBD, 36), *Johanni dicto Colowrat de Zestowicz* (1416 PDZ-2, 129); *dom. Nicolaus dictus Zajiec de Hazmburg* (1438 CBD, 31), *Oldřich řečený Zajec z Hazmburku* (1405 PDZ-2, 20), *Jan Zajic z Hazmburku a z Kamyka* (1413 PDZ-2, 100). До цього їх спонукало чинне тоді право приватної власності, спадкове право. Для якнайточнішого оформлення спадку, володіння маєтком тощо необхідним було підтвердження зв'язку генерацій. Таким надійним підтвердженням стала допрізвищева родинна назва.

Закріплення за сім'ями допрізвищевої родинної назви протягом двох століть (XVI–XVIII ст.) у Чехії ще забезпечувало функцію сімейної

пов'язаності осіб. По суті, ці назви були попередниками прізвищ. Однак для родинних означень характерним є змінність плану вираження (на рівні лексичному, дериваційному, морфологічному). Тому вони не могли постійно на належному рівні забезпечувати функцію сімейної пов'язаності осіб. На думку В. Бланара, лише ієрархічна переоцінка двох членів цієї моделі іменування дозволила б повною мірою забезпечувати родинну та соціально-правову функцію прізвища [Blanár 1967, с. 33]. Така переоцінка настала з виходом патенту Йозефа II в 1780 р., що передбачав незмінність і спадковість прізвищ. З того часу в офіційному іменуванні прізвище детермінувалося особовим іменем, а не навпаки, як було раніше. Різні особові імена при однаковому прізвищі ідентифікують представників однієї сім'ї, а різні прізвища при однакових особових іменах ідентифікують представників різних сімей [Blanár 1967, с. 33]. При цьому всі попередні функції суфіксів у складі прізвищ стають іррелевантними.

Висновки. У чеських писемних пам'ятках

допрізвищевому періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні чи відтопонімні. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними. Еволюція чеських посесивних назв проходила на таких рівнях: а) синтаксичному – поступовій заміні аналітичних форм вираження на синтетичні, напр., *Heřman syn Lewow* на *Hrochův Matouš*; б) словотвірному – поява нових суфіксів, напр. у посесивних назвах – замість суфіксів *-ovic, -ic* постали *-in, -ův, -ová, -ů*; в) семантичному – напр., у посесивних назвах перехід демінутивних іменувань у патронімічні *Beneš Mirek, Jan Kapřík, Petr Chmelík*; г) морфологічному – наприклад, скам'янілий родовий відмінок патронімів *Barborou Batrákovic, Jan Tomášů, Martinem Mařenků*.

Література

1. Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962. 356 s.
2. Blanár V. K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. (Teoretické východiská). In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 16., 17. 9. 1966. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. Praha, 1967. S. 21–38.
3. Bubak J. Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego. Kraków, 1986. 272 s.
4. Cuřín F. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích. Praha: Nakl. ČSAV, 1964. 74 s.
5. Davídek V. Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku. Časopis Rodopisné společnosti Československa. Praha. Ročník IX–X. Číslo 2–4. 1937–1938. S. 63–74.
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová. Praha, 1941. S. 70–108.
7. Pleskalová J. Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010. Brno: Host. Masarykova univerzita, 2011. 204 s.
8. Svoboda J. Dobrovského studium vlastních jmen. Josef Dobrovský 1753–1953: sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1953. S. 156–181.
9. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 317 s.
10. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. 344 с.
11. Фаріон І.Д. Мотиваційно-номінаційний принцип в антропонімній лексиці (на матеріалі прізвищевих назв кінця XVIII – початку XIX ст.). Записки з ономастики. Одеса: АстроПринт, 1999. С. 11–18.

References

1. Beneš J. (1962) O českých příjmeních [About Czech surnames]. Praha. 356 s. [in Czech].
2. Blanár V. (1967) K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav (Teoretické východiská) [On the development of Slavic personal naming systems (Theoretical background)]. In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 16–17. 9. 1966. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. Praha S. 21–38 [in Czech].
3. Bubak J. (1986) Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego [The process of shaping the Polish bourgeois and peasant surnames]. Kraków. 272 s. [in Polish].
4. Cuřín F. (1964) Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích [Historical development of family identification and family affiliation in Czech dialects]. Praha: Nakl. ČSAV. 74 s. [in Czech].
5. Davídek V. (1938) Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku. [First names, homesteads, neighbors and ancestors in the Spálenopoříč region]. Časopis Rodopisné společnosti Československa. Ročník IX–X. № 2–4. Praha. S. 63–74 [in Czech].
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. (1941) Česká jména osobní a rodová [Czech personal and family names]. Praha. S. 70–108 [in Czech].
7. Pleskalová J. (2011) Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010 [Development of personal proper names in the Czech lands in the years 1000–2010]. Brno: Host. Masarykova univerzita. 204 s. [in Czech].
8. Pleskalová J. (1998) Tvoření nejstarších českých osobních jmen [Formation of the oldest Czech personal names]. Brno. 158 s. [in Czech].

9. Svoboda J. (1953) Dobrovského studium vlastních jmen [Dobrovsky's study of proper names]. Josef Dobrovský 1753–1953: sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství CSAV. S. 156–181 [in Czech].

9. Svoboda J. (1964) Staročeská osobní jména a naše příjmení [Old Czech personal names and our surname]. Praha. 317 s. [in Czech].

10. Pakhomova S.M. (2012) Evolyutsiya antroponomnykh formul u slovyanskykh movakh [The evolution of anthroponymic formulas in the Slavonic languages]. Uzhhorod. 344 s. [in Ukrainian].

11. Farion I.D. (1999) Motyvatsiino-nominatsiinyi pryntsyv v antroponomnii leksytsii [Motivational-nomination principle in anthroponymic vocabulary]. (na materialii prizvyshchevykh nazv kintsya XVIII – pochatku XIX st.). *Zapysky z onomastyky*. Odesa: AstroPrynt. S. 11–18 [in Ukrainian].

Скорочення

Ač-1 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F. Palacký. Praha. 1840. 612 s.

Ač-2 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F. Palacký. Praha. 1842. 584 s.

Ač-19 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 19. Vydal J. Čelakovský. Praha. 1901. 707 s.

Ač-22 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 22. Vydal J. Kalousek. Praha. 1905. 605 s.

Ač-24 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 24. Vydal J. Kalousek. Praha. 1908. 605 s.

Ač-26 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 26. Vydal J. Teige. Praha. 1909. 634 s.

BL – Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345. Vydal J. Kalousek. Praha. 1889. 154 s.

ChBD – Chronica Bartossii de Drahonicz [Kronika Bartoška z Drahonice] ed. Jaroslav Goll. Fontes rerum Bohemicarum. Tom V. Prague. 1893. S. 591–628.

PDZ-2 – Pozůstatky desk zemských Království Českého. Ed. Josef Emler. Díl I. Praha. 1870. 530 s.

SMP-3 – Seznamy měšťanů Pražských, 3. Staré Město 1438–1490. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vyd. J. Teige. Praha. 1903. S. 90–148.

SMP-5 – Seznamy měšťanů Pražských, 5. Staré Město 1551-1620. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vyd. J. Teige. Praha. 1905. S. 100–157.

UPN – Purkrabské účty pánství Novohradského z let 1390-1391. Vydal J. Šusta. Praha. 1909. 48 s.

POSSESSIVE COMPONENT IN THE CZECH ANTHROPONYMIC FORMULAS OF 14th – 18th CENTURIES

Abstract. The article analyzes the productivity, word-formation and morphological features of possessives in the Czech anthroponymic formulas of the pre surname period. In the written Czech monuments of the pre-surname period, possessive names are represented by the fewer fixations than individual ones or toponymic attributes. With the departure of the Western Slavs from the ancient patriarchal traditions and the relatively early establishment of the right of private property, the naming of the head of the family loses its relevance within the Czechs. This is how the Czech anthroponymic system differs from the East and South Slavonic ones, where patronymic names were extremely relevant. The evolution of the Czech AF *personal name + possessive component* took place in the same direction as in all Slavic languages: from analytical to synthetic patronymics. Descriptive possessive name is realized in the form of adjectival patronymic, andronym, names after another relative, names after another person (often manservant to his master). Synthetically expressed possessive in the Czech two-lexeme names of the 14th–18th centuries is realized in the form of two morphological variants: substantive and adjective. The adjective variant of masculine nouns was formed with the help of the suffixes *-ův / -ov*, less often *-ů*, *-in*, the substantive variant with the suffixes *-ic*, *-ec*, *-ovic*. Until the 14th century the patronymic suffix *-ovic*, later *-ův* was highly productive. Czech monuments often record the de-suffixed patronymics as well, when the name of the father is used without the proper forms as a function of the surname. Due to the fact that the Czechs have early abandoned patronymic formants, using de-suffixed patronymics, the function of the possessives was also performed by the diminutive suffixes *-ek*, *-es*, *-ik*, attached to the personal name of the father. The family ties of the nobility were expressed not by the word-formative forms, but at the lexical level, for example, by a toponymic attribute, which indicated both the clan from which the denotation came from and the place where this clan lived. This was an indirect instruction. In addition, the Czech nobility began to use the individual nickname of an ancestor as a pre-family name.

Keywords: anthroponymic system, anthroponymic formulas, possessive component, patronym, andronym, possessive formant, de-suffixed patronymic, diminutive suffix.

© Петрица Н., 2021 р.

Наталія Петрица – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petrictsa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>